

FORME ACTUALE DE MANIFESTARE A POPULISMULUI ȘI VALORILE UNIUNII EUROPENE

LORENA VALERIA STUPARU*

Abstract. *My paper aims to research the compatibility/incompatibility of the populist discourses and political phenomena with the founding values of a United Europe, in the context of globalization. The conceptual perspective (in as much as it is possible in the case of manifestations of this paradoxical phenomenon in different and sometimes contradictory situations) facilitates to understand the comparison between the values of the European Union and the imperatives of populism. Therefore, based on a minimal definition, populism, understood rather as a “political style“, may give form to various symbolic substrates and imprint itself in multiple ideologies, incorporating the ideological nuances of the various ideological affiliations. Although the descriptions of populism often involve the idea of an “appeal“ to people “like us“ and an anti-elitist critique, the term “populism“ refers to a specific style or an opportunistic electoral strategy, or it is associated with xenophobic policy actors. Neo-populism makes promises such as: cleaning up the political world, a reduction in fees and taxes, strengthening the power of citizens concerning referendums, helping poor regions, restoring the dignity of the elderly, supporting the integration of young people, sending the corrupt to people’s courts, limiting immigration waves, etc. In the context of an upsurge in economic and cultural instability and of growing hostility towards globalization and European integration, populism is becoming an increasingly common feature of the European political landscape.*

Often opposed to globalisation and European integration, picturing them as systems that unfairly favor elites to the disadvantage of the “people“, with a strong component of skepticism directed towards the EU, populism has been strong in Europe, at least in the past 15 years. On the other hand, populism appears as legitimate in circumstances where the phenomenon of globalisation affects every state, and every aspect of life (not just the cultural one) is controlled by economic forces mostly hostile to the economic development of national states for the benefit of their citizens. In terms of national populism and European integration, in the post-Maastricht period and in a context of the economic recession and widespread political scandals (including cases of fraud, in particular those linked to the functioning of the common agricultural policy), the European Union, in general, and its officials, in particular, have become the main targets of populist critics.

Keywords: *populism, ideology, European Union values, liberal democracy, crisis.*

---

* CS III dr., Institutul de Științe Politice și Relații Internaționale „Ion I. C. Brătianu“ al Academiei Române. E-mail: l_stuparu@yahoo.com

Câteva premise

Articolul meu își propune să exploreze dacă populismul ca stil politic, strategie, discurs sau ideologie este compatibil cu valorile Uniunii Europene și dacă raportat la fenomenul globalizării putem vorbi despre „legitimitatea“ acestui curent.

Căci, fie că este vorba despre populismul extremist, despre populismul majorității, despre populismul de opoziție, despre populismul de stânga sau cel de dreapta, în mare, caracteristicile generale ale acestui curent ideologic se regăsesc în corespondența disimulată sau în complicitatea dintre interesele private sau de grup ale politicianilor și interesele private sau de grup ale electoratului, a căror prevalență suspendă problema interesului general (deși vorbește în numele lui). De asemenea, diferența sau ruptura între opiniile unui politician și credințele și acțiunile sale, cât și aceea dintre opiniile publice ale electoratului și gândurile și acțiunile sale private reprezintă o altă caracteristică a populismului.

Ca joc demagogic prin care omul politic mimează rezolvarea problemelor în folosul cetățenilor unei țări, populismul se adresează fie unui electorat „naiv“ din punct de vedere al culturii politice, fie unuia „exasperat“ de devenirea postmodernă a democrației multiculturaliste. Aducând argumente care mizează pe latura psiho-emoțională a personalității individului căruia i se adresează, discursul populist este specific politicianilor care se consideră „carismatici“.

Așadar, în acest cadru în care discursul politic propagandistic și resentimentar este receptat de cetățenii predispuși la atitudini nostalgice față de „vârsta de aur“ și încrezători în „vremuri mai bune“ opuse celor prezente, își au oare locul valorile întemeietoare ale Uniunii Europene? Altfel spus, ce semnificații pot avea la nivelul discursului populist și în sistemul de valori al receptorilor acestuia, noțiuni precum: solidaritatea; respectarea drepturilor omului; unitate; comunicare; toleranță; respect; egalitate; pluralism; pace; demnitate umană; libertate; stat de drept; justiție; nediscriminare?

Premisa de la care pornesc este că suma acestor valori, sau principala valoare pe care se întemeiază Uniunea Europeană și spațiul public european este democrația liberală. Pe de o parte, populismul este văzut ca o amenințare la adresa acestei valori. Pe de alta, este văzut ca o modalitate de redresare a unei democrații marcate de criză.

Să ne amintim că Articolul I-1, din *Tratatul de instituire a unei Constituții pentru Europa* menționează: „Uniunea este deschisă tuturor statelor europene care respectă valorile sale și care se angajează să le promoveze în comun“. Articolul I-2 din Constituție evidențiază valorile Uniunii: „Uniunea se bazează pe valorile respectării demnității umane, a libertății, a democrației, a egalității, a statului de drept, precum și pe respectarea drepturilor omului. Aceste valori sunt comune statelor membre într-o societate caracterizată prin pluralism, toleranță, justiție, solidaritate și nediscriminare“¹. Uniunea Europeană înseamnă pace, prosperitate și protecție – un rezultat datorat respectării valorilor comune ale statelor membre.

¹ http://europaindirect.ecosv.ro/download/ConstitutiaEU_RO.pdf

Dacă raportat la aceste valori umaniste, populismul este cel puțin discutabil, nu este mai puțin adevărat că raportat la deficitul democratic în Europa, populismul devine explicabil. „Cum să reconciliem idealul democratic – potrivit căruia puterea este deținută de popor – cu realitatea unei puteri restrânse și controlate? Cu ce drept se poate limita puterea poporului și cu ce scopuri?” – se întreabă Christopher J. Bickerton în studiul său despre puterea limitată și legitimitatea democratică în Europa, în care identifică un discurs care „exprimă o convergență între un proces de integrare în pierdere de imaginație și de creativitate instituțională” – pe de o parte². Pe de altă parte, se poate observa „o preferință, în studiile europene, pentru o analiză a UE în afara schemelor tradiționale, și mai ales a ideilor de stat național și de suveranitate”. Opinia autorului este că „în măsura în care Europa va fi o construcție străină societăților europene, fructul multiplelor compromisuri între elite, ea nu va fi legitimă”. Căci „legitimitatea politică astăzi trebuie să continue un angajament colectiv, un proces public de raționare, fără îndoială conflictual, dar nu mai puțin inevitabil”, în timp ce „suveranitatea populară și legitimitatea democratică nu se opun”, ci dimpotrivă: „legitimitatea unei puteri politice limitate este aceea a suveranității populare care se limitează ea însăși prin forța orientării sale către binele public”. Iar „legitimitatea democratică a Uniunii trebuie să treacă prin construcția unui popor european, dar nu se poate garanta, bineînțeles, că acel popor va păstra UE”³.

Dacă populismul, prin însăși denumirea sa este o noțiune cel puțin intersecată cu sfera democrației, o caracteristică a sa este antielitismul, atât în cadru global, cât și local. Populismul se adresează majorității, în timp ce elitele oricum sunt percepute ca minorități (deși contribuția elitelor la instituirea și promovarea valorilor europene este majoră). Mai mult, noțiunea de elită pare să se opună ideii de democrație, definită ca „guvernare a poporului, pentru popor și prin popor”, după formula președintelui Lincoln în Declarația de la Gettysburg care „lasă puțin loc unei eventuale elite”⁴. După cum reamintește Jack Hayward, democrația elitistă a avut un susținător în Giovanni Sartori, care a apărut „realismul” predecesorilor săi italieni Mosca și Pareto, transformând analizele lor în scopuri democratice liberale. În *Teoria democratică* (1962) și apoi în *Teoria democrației reinterpretată* (1987), Sartori a subliniat calitatea conducătorilor „democrației verticale” în comparație cu participarea în masă, cantitativă, proprie „democrației orizontale”. Deși caută să evoce o unitate mitică a națiunii, clasei, profesiei, și așa mai departe, discursul populist este de cele mai multe ori împotriva elitei, căreia de asemenea îi este atribuită o unitate fictivă⁵.

În ceea ce privește național-populismul și integrarea europeană, în perioada post-Maastricht și într-un context de recesiune economică și de scandaluri

² Christopher Bickerton, „Une Europe néo-madisonienne? Pouvoir limité et légitimité démocratique”, *Revue Française de Science Politique*, 60, no. 6, 2010, p. 1077.

³ *Ibidem*, pp. 1089, 1090.

⁴ Jaques Coenen-Huther, *Sociologia elitelor*, traducere de Mihai Ungureanu, Iași, Editura Polirom, 2007, p. 81.

⁵ Jack Hayward, „The Populist Challenge to Elitist Democracy in Europe”, în *Elitism, Populism, and European Politics*, edited by Jack Hayward, New York, Oxford University Press Inc., 2004, p. 19.

politice pe scară largă (inclusiv cazurile de fraudă legate în special de funcționarea politicii agricole comune), Uniunea Europeană, în general, și funcționarii săi, în special, au devenit ținta principală a criticii populiste⁶.

Cu toate acestea, politica europeană va continua să rămână în primul rând responsabilitatea elitelor reprezentative care funcționează într-un mediu din ce în ce imprezibil, dar care trebuie să fie pe deplin responsabil pentru cei care vor trebui să trăiască cu consecințele deciziilor lor⁷.

Ținând de paradoxurile populismului, uneori reprezentanți ai elitei fac apel la popor. Cel puțin în România, atâta timp cât sunt în opoziție, toți liderii fac declarații cel puțin în stil populist.

Politologul italian Gianfranco Pasquino crede că populismul nu trebuie simplificat: acesta nu poate fi redus la câteva clișee, afirmând despre câțiva lideri politici că sunt populiști pentru a încheia discuția înainte de a o începe. Critica la adresa democrației este în unele cazuri justificată, iar elitele politice sunt chemate să rezolve problemele pe care populiștii le pun. Din această dialectică populism-democrație se poate naște un surplus de democrație. Alți autori nu tratează populismul în cheia opoziției față de democrație și a remediilor posibile, ci drept o expresie a unei noi forme de conservatorism care dorește să revalorizeze primatul politicului și caută să reafirme necesitatea cadrului național ca arenă de exprimare a intereselor politice. Este opinia exprimată de Marcel Gauchet într-un interviu publicat recent. Gauchet explică atractivitatea discursului populist prin faptul că în ultimul deceniu, datorită expansiunii rețelelor sociale, individul se afirmă tot mai mult în spațiul public, în detrimentul partidelor. Acesta este terenul fertil de manifestare a populismului. Orice mesaj al unui om politic pe aceste rețele asigură obținerea de voturi, iar astfel reprezentarea care înseamnă o depersonalizare a relației dintre cel ales și cei care aleg capătă o nouă formă. Populiștii exploatează foarte bine această formă a reprezentării, vânzând iluzia posibilității unei democrații directe cu ajutorul Internetului. Gauchet consideră de asemenea că Brexit și alegerile din SUA exprimă voința de a aprofunda democrația, nu de a o nega⁸.

Globalizarea ca factor favorizant al populismului

În plus, populismul apare drept legitim în condițiile în care fenomenul globalizării care afectează fiecare stat și fiecare sector al lumii vieții (nu numai pe cel cultural) este controlat de forțe economice de cele mai multe ori ostile dezvoltării economiei statelor naționale în folosul cetățenilor lor. Referitor la această situație, Andrew Jones arată că „dincolo de polemica academică, putem afirma că globalizarea rămâne definită aproape exclusiv ca fenomen economic (...)”

⁶ *Ibidem*, p. 27.

⁷ *Ibidem*, p. 30.

⁸ Radu Carp, *Populismul în creștere – vor supraviețui democrațiile?* Adevarblog, 18 decembrie 2016, http://adevarul.ro/news/politica/populismul-crestere-vor-supravietui-democratiilei-1_585649955ab6550cb889aa15/index.html

teoreticienii abordând doar tangențial problemele incomode pe care le ridică ideile lor în momentul în care alunecă spre alte zone non-economice, ca politica sau cultura⁹.

Totodată în lumea de azi populismul poate fi interpretat și ca o reacție la uniformizarea vieții implicată în procesul globalizării: „Sfășierile lumii contemporane sunt cu atât mai șocante cu cât schema unei unități esențiale a omenirii este mai mult ca oricând înscrisă în imaginarul nostru. Convingerea în această unitate este întărită de existența tot mai manifestă a unui model cultural transnațional care uniformizează viața la scară planetară în toate aspectele ei¹⁰. Dar limitele occidentalizării lumii se văd totodată și în apropiatul eșec al acesteia: „Dacă occidentalizarea lumii este pe cale de a eșua, aceasta se întâmplă nu pentru că emițătorii de informație nu sunt suficient de puternici, ci pur și simplu pentru că, pe de o parte, «baza culturii», economia, și, pe de altă parte, «sistemul societal» care aplică proiectul sunt pe cale de descompunere¹¹.

În această turbure lume a vieții în care „un «haos» înlocuiește de acum înainte, complet și pentru mult timp, lumea ordonată, maniheistă a «Războiului Rece»¹², unii analiști consideră că „UE trebuie să găsească soluții pentru a se reapropia de proprii cetățeni – ceea ce presupune mai multă eficiență și transparență în activitate – dar și pentru a se adapta schimbărilor radicale ale mediului internațional din ultimii zece ani“.

Dacă democratizarea este un aspect pozitiv al globalizării, criticat pentru uniformizarea pe care o produce la nivel mondial și căreia i se opune populismul de tip naționalist, totuși trebuie subliniat că globalizarea face posibilă (chiar dacă nu și realizabilă întru totul) internaționalizarea, cel puțin la nivelul discursului politic corect, a unor principii democratice, iar „importanța pe care Uniunea Europeană o acordă democrației și protecției drepturilor omului se manifestă nu doar în interiorul frontierelor, dar și la nivelul acțiunii externe¹³. Or, așa cum arătam, democrația este valoarea principală pe care se întemeiază UE, iar globalizarea o facilitează.

Oglindind paradoxurile noțiunii de „populism“, studiile dintr-un volum tradus recent în România, *Populismul în Europa și în cele două Americi. Amenințare sau remediu pentru democrație?*, oferind o abordare transregională a fenomenului populist și al impactului pe care acesta îl are asupra democrației, analizând experiențele populiste contemporane, arată că populismul poate fi interpretat deopotrivă ca amenințare la adresa democrației, cât și ca remediu la dis-

⁹ Andrew Jones, „Concluzii: Regândind globalizarea (din nou)“, în *Globalizarea. Teoreticieni fundamentali*, editată de Andrew John, traducere de Monica Neamț, Sorina Pricop, Cluj-Napoca, CA Publishing, 2011, p. 286.

¹⁰ Serge Latouche, *Occidentalizarea lumii. Eseu despre semnificația, amploarea și limitele uniformizării planetare*, traducere din franceză de Paul Kun, Cluj-Napoca, CA Publishing, 2012, p. 125.

¹¹ *Ibidem*, p. 126.

¹² Alain Joxe, *Imperiul haosului. Republicile în fața dominației americane după războiul rece*, traducere de Angela Jiopescu, București, Corint, 2003, p. 23.

¹³ Victor Negrescu, „Globalizarea discursului umanitarist: Respectul valorilor democratice în politica externă a Uniunii Europene“, în *Ontologie, politică & etică: supozițiile metafizice și implicațiile morale ale teoriei politice contemporane*, coordonator Cecilia Tohăneanu, București, Editura Universitară, 2010, p. 131.

funcționalitățile acesteia. În plus, prin subiectele tratate (dintre care, legat de această temă, amintim: Populismul și democrația (liberală): un cadru de analiză; Partidele populiste din Belgia: un exemplu de hegemonie a democrației liberale?; Republicanii Cehi (1990-1998): un *outsider* populist într-o democrație în consolidare; Populismul la guvernare: cazul Austriei (2000-2007); Populism, democrație și naționalism în Slovacia; Populismul: remediu și amenințare pentru democrație) se evidențiază similaritățile dintre populismele de stânga și cele de dreapta, ambele tipuri fiind înclinate să apere un model politic care nu se opune democrației pur și simplu, ci mai degrabă democrației liberale¹⁴.

În studiul *Populismul în creștere – vor supraviețui democrațiile?*, Radu Carp arată că anul 2016 a prilejuit un val de alegeri și consultări populare care au pus în prim-plan populismul. Începând cu referendumul eșuat din Olanda referitor al Acordul de Asociere la UE al Ucrainei, urmat de votul britanicilor pentru ieșirea din UE, de alegerile la nivelul landurilor din Germania care au confirmat avansul unui partid populist, AfD, de referendumul eșuat din Italia care a permis Mișcării 5 stele (M5S) să devină principalul partid favorit la alegerile anticipate, de alegerile din Austria în care candidatul FPÖ Norbert Hofer a avut un scor foarte bun la ambele scrutinuri. Acestea exprimă neîncrederea în forma actuală de manifestare a democrației, fenomen prezent nu doar în Europa, ci și în SUA, unde cu un discurs antisistem Donald Trump și-a asigurat victoria la alegerile prezidențiale¹⁵.

Potrivit MediaFax, românii sunt printre cei mai receptivi europeni la politicile populiste, cu 82% dintre respondenții din România la un sondaj al institutului de cercetare YouGov prezentând simpatii populiste, notează site-ul *The Local*, citând cotidianul german *Die Welt*. Potrivit datelor sondajului, în Germania se înregistrează cel mai scăzut nivel de susținere pentru politicile populiste, cu doar aproximativ 18% dintre germani fiind receptivi la formele de manifestare populistă. Pe de altă parte, dintre statele incluse în sondaj, cele mai înalte cote de susținere pentru populism s-au înregistrat în România și Polonia, cu 82%, respectiv 78%. Nivelul în Germania este semnificativ mai mic decât în Marea Britanie și Italia, unde aproape jumătate dintre respondenți au dovedit simpatii populiste, în timp ce în Franța se înregistrează o cotă de 63%¹⁶.

Populismul și valorile democratice

După cum reitereaza Sorina-Cristina Soare, într-un interviu luat de Vladimir Adrian Costea, privitor la populism avem de-a face cu un concept care se regăsește adesea în vecinătatea democrației. Populismul contemporan se vrea, de altfel, a fi promotorul unei forme „purificate/pure“ a democrației. Căci în timp

¹⁴ Cas Mudde, Rovira Cristobal, Rovira Kaltwasser (editori), *Populismul în Europa și în cele două Americi. Amenințare sau remediu pentru democrație?*, traducere de Emil Juverdeanu, Daniel Șandor, Iași, Institutul European, 2015.

¹⁵ Radu Carp, *Populismul în creștere – vor supraviețui democrațiile?* Adevarblog, 18 decembrie 2016, http://adevarul.ro/news/politica/populismul-crestere-vor-supravietui-democratiilei-1_585649955ab6550cb889aa15/index.html

¹⁶ <http://www.mediafax.ro/externe/sondaj-romanii-printre-cei-mai-receptivi-europeni-la-politicile-populiste-15987874>

ce democrația e regimul cetățenilor, democrația filtrată de populism se bazează pe o comunitate organică. De aceea, explică Sorina-Cristina-Soare, „populismul nu acceptă fracțiunile și identitățile particulare (încarnate de partidele tradiționale), respinge elementele exogene (minorități etnice, culturale sau religioase) și se rezumă adesea la valorizarea omului simplu, în cazul nostru, românul de pe stradă”¹⁷.

Deși există deosebiri de la țară la țară, în linii mari populismul își propune obiective protecționiste, în special în domeniul social, precum și o anumită mobilizare civică, opusă aroganței elitiste a clasei politice.

Dar nu este mai puțin adevărat că populismul „însoțește peste tot eșecurile democrației reprezentative, se hrănește cu iluziile celor pentru care, într-o lume din ce în ce mai complexă, nu-și mai pot imagina răspunsuri pe măsura puterilor lor de înțelegere“, numitorul comun al discursurilor populiste (în Franța sau Austria, în Polonia sau Slovacia, în Olanda sau Danemarca, în Italia sau România) fiind atitudinea „anti-sistem”¹⁸.

Potrivit lui Guy Hermet, cuvântul „populism“ „nu a mai servit, la un moment dat, în bătrânele noastre democrații, decât pentru a desemna accesele de pasiune pe care ar trebui să le alungăm înapoi către episoadele rușinoase ale istoriilor naționale sau către galeria curiozităților exotice”¹⁹.

Filosofului francez consideră că Le Pen și Heider „sunt departe de a reprezenta doar niște cazuri izolate de vreme ce reparația populismului se observă, sub forme diferite și adesea anterioare acelor pe care le adoptă în Franța și Austria, și în alte țări europene din Vest și din Est, în America de Nord și chiar în Australia“. Astfel, nu trebuie ignorate nici mișcările de extremă dreaptă germane, sau Partidul progresului norvegian și danez, care au reintrodus în realitate populismul în Europa, nici separatiștii belgieni și „periculosul Vlaams Blok“, nici Liga Nordului din Italia, nici național-populiștii din Europa centrală și orientală sau din Rusia postcomunistă”²⁰.

Părerea lui Hermet este că toate acestea se întâmplă fiindcă „cea mai mare parte a omenirii concepe greșit un regim democratic, inclusiv când e vorba de populații care aspiră să-l vadă apărând la orizont“. Căci „imaginea populistă“ (în ciuda intuirii democrației), adesea tinde „să întâmpine orice putere care succedă unei forme sau alteia de tiranie ca pe un progres «democratic» a cărui capacitate de amăgire riscă din păcate să nu dureze mai mult de o primăvară“. Sau, mai mult, masele „aclamă cu aceeași iluzie a progresului sosirea unei autorități în care se recunosc cu atât mai mult cu cât reprezentanții săi se arată intoleranți față de minoritățile acuzate de a nu aparține «poporului lor»”²¹.

¹⁷ <https://adrianvladimircostea.wordpress.com/2016/05/31/interviu-cu-doamna-prof-sorina-cristina-soare-universitatea-din-florenta-italia-evolutia-populismului-in-spatiul-politic-romanesc-postdecembrist-studiu-de-caz-asupra-partidului-poporului/>

¹⁸ Ion Iliescu, „Prefață“, în Guy Hermet, *Sociologia populismului*, traducerea Dan Burcea, București, Editura Artemis, 2007, p. 1.

¹⁹ Guy Hermet, *Sociologia populismului*, ed. cit., p. 5.

²⁰ *Ibidem*, p. 6.

²¹ *Ibidem*, p. 7.

Astfel încât, consider că numai revenirea la valori poate restructura această lume haotică. E bine să ne aducem aminte de acest lucru, astăzi, când asistăm neputincioși la surparea, atât din exterior, dar și din interior, a fundamentelor Europei. Valorile europene sunt întemeiate în cultura clasică și modernă (din care face parte și cultura politică), funcția lor fiind aceea de a structura, și nu de a destructura. În acest sens, valorile UE sunt compatibile cu valorile europene: clasicismul greco-roman, creștinismul, spiritul științific renascentist, filosofia modernă a drepturilor omului. O societate trebuie să fie structurată pe astfel de valori. Altfel, criza valorilor este veche.

Pe de altă parte, se vede limpede că nu populismul este cea mai mare amenințare a valorilor UE, ci terorismul, în toate formele lui, inclusiv cibernetice. Populismul este numai o reacție sau un mod de a specula aceste crize. În acest context ne putem întreba: Vrea populismul democrație directă, participativă vs democrație reprezentativă? Personal consider că discursul populist aparține unor lideri „populari” care aspiră la statutul de elită.

Până la urmă, actuala criză europeană este rezultatul disprețului față de valorile culturale academice, al pragmatismul exagerat, cinismului, lăcomiei, nedreptății și clientelismului, este rezultatul uitării gândului la cerul înstelat și la legea morală din noi, al proiectelor comunitar raționale și altruiste, al paraliziei conștiinței civice.

BIBLIOGRAFIE

- Bickerton, Christopher, “Une Europe néo-madisonienne? Pouvoir limité et légitimité démocratique”, *Revue Française de Science Politique*, 60, no. 6, 2010, pp. 1077-1090.
- Coenen-Huther, Jacques, *Sociologia elitelor*, traducere de Mihai Ungurean, Iași, Editura Polirom, 2007.
- Carp, Radu, *Populismul în creștere – vor supraviețui democrațiile?* Adevarblog, 18 decembrie 2016, http://adevarul.ro/news/politica/populismul-crestere-vor-supravietui-democratiilei-1_585649955ab6550cb889aa15/index.html, Accesat pe 11 septembrie 2017.
- Hayward, Jack, “The Populist Challenge to Elitist Democracy in Europe”, în *Elitism, Populism, and European Politics*, edited by Jack Hayward, New York, Oxford University Press Inc., 2004, pp. 10-30.
- Hermet, Guy, *Sociologia populismului*, traducerea Dan Burcea, București, Editura Artemis, 2007.
- Jones, Andrew, „Concluzii: Regândind globalizarea (din nou),” în *Globalizarea. Teoreticieni fundamentali*, editată de Andrew John, traducere de Monica Neamț, Sorina Pricop, Cluj-Napoca, CA Publishing, 2011, pp. 285-307.
- Joxe, Alain, *Imperiul haosului. Republicile în fața dominației americane după războiul rece*, traducere de Angela Jiopescu, București, Corint, 2003.
- Latouche, Serge, *Occidentalizarea lumii. Eseu despre semnificația, amploarea și limitele uniformizării planetare*, traducere din franceză de Paul Kun, Cluj-Napoca, CA Publishing, 2012.
- Mudde, Cas Cristobal, Rovira Kaltwasser (editori), *Populismul în Europa și în cele două Americi. Amenințare sau remediu pentru democrație?*, traducere de Emil Juverdeanu, Daniel Șandor, Iași, Institutul European, 2015.
- Negrescu, Victor, „Globalizarea discursului umanitarist: Respectul valorilor democratice în politica externă a Uniunii Europene”, în *Ontologie, politică & etică: supozițiile metafizice și implicațiile morale ale teoriei politice contemporane*, coordonator Cecilia Tohăneanu, București, Editura Universitară, 2010, pp. 123-132.